

Кішлар В. В.

Житомирський державний
університет імені Івана Франка

КЕРАМІКА ПЛЕМЕН ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена керамічному виробництву племен черняхівської культури, а саме технології виготовлення, етнічним особливостям та асортименту виробів та їх функціональному призначенню.

Ключові слова: черняхівська культура, ліпна кераміка, кружальна кераміка, горщик, кухоль, орнаментация, піфос.

У пізньоримський час на теренах Східної Європи виникає черняхівська археологічна культура, пам'ятки якої більшість сучасних дослідників датує III–V ст. н. е. Розвиток культури має певні особливості, пов'язані з впливом провінційної римської культури та поліетнічним складом її носіїв. Безпосереднім свідченням поліетнічності черняхівської культури є керамічне виробництво. Саме вивчаючи глиняні вироби з різних куточків черняхівського ареалу можна помітити не лише

спільні риси, а саме використання римських технологій у виготовленні кружальної кераміки, але й етнічні особливості, зокрема стосовно ліпної кераміки.

Керамічне виробництво черняхівської культури привертало до себе увагу ряду дослідників, таких як К. Гадачек, В. Хвойка, М. Біляшевський, М. Брайчевський, І. Винокур, Б. Магомедов, О. Милашевський, Е. Симонович та ін. Предметом вивчення стала технологія виготовлення кружальної та ліпної кераміки, була складена типологія виробів, простежено території побутування різних типів черняхівського посуду, що дозволило визначити етнічний склад носіїв культури. Останні роки плідно досліджуються центри керамічного виробництва. В результаті більшість дослідників вважають, що саме гончарний посуд став основним культурооб'єднавчим елементом.

В етнічному складі черняхівської культури виокремлюють східно-германський (готський) елемент, який, на думку Б. Магомедова, є титульним етносом культури, що склалася на основі вельбарських пам'яток. Готські племена співіснували зі слов'янськими в верхів'ях Дністра та Західного Бугу та в Подніпров'ї. Причорноморські степи заселяли пізні скіфи та сармати-алани, а межиріччя Пруту і Дунаю – фракійські племена [2, с.193].

Кожен етнос мав свої технології керамічного виробництва, що яскраво проявилось у зразках ліпної кераміки. Спільною для всієї території черняхівської культури стала технологія виготовлення кружальної кераміки, виконаної в єдиному стилі зі сталим набором форм. Дослідник О. Милашевський у своїх працях характеризує ліпну кераміку за етнічними особливостями. Він виділяє кераміку північно-західних традицій, споріднену з пшеворською та вельбарською. Для вказаної технології характерні три напрямки конструювання виробу – видавлювання, на ліплення, витягування. Техніка виготовлення посудини включала в себе конструювання денця та тулуба. Часто тулуб посудини формувався із джгутів, місця з'єднання яких зрівнювалося. Ліпна кераміка північно-західної (германської) етнокультурної компоненти представлена 40 видами посуду вельбарських та 24 пшеворських типів. Ліпний посуд цієї традиції поширений на всій території черняхівської культури та функціонував впродовж цього часу її існування [4, с. 84-86].

Ліпний посуд слов'янських традицій, виділений В. Бараном, являє собою округлободі посудини з плавним профілюванням тулова та відігнутими вінцями, та посудини біконічної форми з невиділеними він-

цями. Посудина виліплювалася із суцільного шматка глиняного тіста з крупними домішками шамоту і жорстви. Вироби мали грубу фактуру. Були поширені на всій території черняхівської культури за винятком Північного Причорномор'я [4, с. 88].

Пізноскіфсько-сарматська традиція виготовлення ліпного посуду представлена чотирма типами горщиків, які конструювалися методом витягування із суцільного шматка глиняного тіста, а характерною технологічною рисою виробів є окремо доліплені вінця. Такі посудини походять з черняхівських пам'яток Північного Причорномор'я і на інших територіях, за спостереженнями Б. Магомедова, не зустрічаються.

Фракійський етнічний компонент представлений матеріалами з черняхівських пам'яток межиріччя Дністра і Дунаю. Керамічні вироби являють собою банкоподібні посудини із виділеними вінцями, усіченою придонною частиною та виступами під вінцями. Глиняне тісто містить шамот та жорству [4, с. 89].

Не зважаючи на певні відмінності, можна констатувати, що технології виробництва кераміки були спільними для всієї території черняхівської культури. Вони включали в себе наступні дії:

- підготовка глиняного тіста (витримка на повітрі, замочування у воді, трамбування та стругання, вимішування);
- додавання домішок (кварцового піску, жорстви, товченої кераміки-шамоту, попелу, гною та ін.);
- формування посуду (на повільному гончарному колі, вручну джутовим методом або із суцільного шматка глини);
- ангобування, просушування, лощення;
- випал (тривав від 18 годин до 2-3 діб) [2, с. 197].

Вивчаючи домішки до керамічного тіста, дослідники звернули увагу на те, що в залежності від функціонального призначення виробу, використовувалися різні їх види. Умовно посуд можна поділити на кухонний, столовий, тарний. В глину для кухонного посуду додавали 10-12% кварцового піску або жорстви, іноді до 7% шамоту. після випалу така кераміка набувала підвищеної міцності і витримувала перепади температур. Для виготовлення великих тарних посудин – піфосів чи зерновиків готували тісто з крупною жорствою, вміст якої складав 15%. Тонкостінний кружальний столовий посуд виготовляли з добре відмудленої глини з додатками органічного походження – деревного вугілля, попелу, гною. Столовий ліпний посуд виготовлявся з глини без домішок, або з домішками кварцового піску [2, с. 197].

Сліди гончарного виробництва простежуються на великій кількості черняхівських пам'яток – поселеннях Леськи, Лепесівка, Рижнів, Гваха, Журавка. Зокрема в Журавці було досліджено цілий виробничий комплекс – будівлю майстерні, сховище запасів сировини (глини), яму для замішування глини, сліди від гончарного кола, відходи виробництва, горни для випалу [2, с. 196].

Взагалі залишки горнів для випалу досліджено більш як 50 на всій території черняхівської культури. Іноді на одному поселенні могло бути від 3 до 5 печей [1, с. 296]. Печі склалися із нижньої частини – топки та верхньої – випалювальної камери. Більшість вивчених горнів подібні до тих, якими користувалися римські гончарі. Частіше горни використовувалися для випалу кружальної кераміки. Ліплена частіше випалювалася у відкритих вогнищах за $t^{\circ} 690^{\circ}$.

Слід звернути увагу на асортимент черняхівських керамічних виробів. Відзначимо, що один і той самий тип виробу міг виготовлятися як на гончарному колі, так і ліпленням. Найбільшу групу представляють різноманітні горщики, поділені дослідниками на групи і типи. Серед них варто виділити так звані кумпи або «ельбські горщики» вельбарського типу, присутні в матеріалах з 25 могильників та 86 поселень. Це грубо зіплені горщики з загнутими до середини вінцями з шершавою поверхнею і крупнозернистими домішками. вони поширені практично по всій території черняхівської культури [3, с. 97-99].

Всього відомо 33 форми тільки ліпних горщиків, частіше зустрічається тюльпаноподібна або баночна форма таких виробів, орнаментованих виключно пальцевими вдавленнями під вінцями, часто на поверхні спостерігаються сліди загладжування – паралельні чи косі розчоси по всій поверхні [1, с. 297-298].

Ще одну групу керамічних виробів складають миски різних типів – біконічні, з S-подібним профілем, з злегка сформованим вінчиком, на високому піддоні та ін. Окремий тип складають так звані миски-вази. Це приземисті округлобокі посудини з розхиленими вінцями, дуже старанно виготовлені, з лощеною заглаженою поверхнею. Часто відрізняються наявністю трьох виступів, або вушок, широким горизонтальним краєм, великими розмірами. Більшість ваз прикрашено орнаментом або зображеннями, які, вірогідно, мали сакральний зміст. На думку ряду дослідників подібні посудини могли використовуватись під час ритуалів, або для гадань [5, с. 32-33].

Велика кількість гончарних виробів призначалася для рідини, серед них кухлі і леки. Кухлеподібний посуд відносився до столового

посуду. Його зразки мали витягнуті пропорції, біконічний перетин в нижній частині тулуба – складали типи біконічний та циліндрично-біконічний. Окрему групу посуду для рідини складають кубки. Цей вид посуду часто пов'язують з готами, але виявляються подібні знахідки на всій території черняхівської культури. Часто вони виготовлялись із глини, але наслідували античні зразки із скла. Кубки мали різну форму – підсферичну, подовжену, опуклобоку, біконічну та ін. [5, с. 34-38].

Важливим є питання щодо співвідношення кількості кружального та ліпного посуду в побуті носіїв черняхівської культури. На думку Б. Магомедова кружальний посуд виготовлявся професійними ремісниками, які орієнтувалися на ринок, а ліпний був переважно домашнього виготовлення і для домашнього використання. Протягом існування черняхівської культури, на думку дослідника, кружальний посуд практично витіснив ліпний. За підрахунками науковців майстер-гончар кожен день міг виготовити від 30 до 80 посудин, що дозволяло забезпечити потреби поселення. Так на більшості черняхівських поселень Середньої Наддніпрянщини кількість ліпного посуду складає 2-5% [2, с. 196-197].

Згідно В. Войнаровського на більшості територій черняхівського ареалу співвідношення кружального і ліпного посуду було приблизно однаковим з незначною перевагою першого. Зокрема на поселенні Гряда І ліпний посуд складав 48%, а кружальний – 52% [1, с. 297].

Отже у висновку зазначимо, що керамічне виробництво є важливим проявом матеріальної культури носіїв черняхівської культури. Не зважаючи на поширення технології кружального виготовлення посуду, яка виникла під впливом римської провінційної культури, існує і велика кількість ліпленої кераміки. Якщо перша технологія практично не має особливих етнічних ознак, то друга демонструє певні етнічні традиції. Саме це підтверджує той факт, що черняхівська культура є поліетнічним утворенням що перебувало під впливом римської провінційної культури.

Список використаних джерел та літератури:

1. Войнаровський В. Керамічний комплекс виробничого поселення IV ст. н. е. Гряда І поблизу Львова. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2010. Вип. 14. С. 296-312.
2. Магомедов Б. В. Кераміка племен черняхівської культури. *Давня кераміка України*. Частина перша. Київ, 2002. С. 193-215.
3. Милашевський О. С. Ліпна кераміка вельбарських типів в черняхівській культурі. *OIUM*. 2014. С. 96-121.

4. Милашевський О. С. Технологічні аспекти виробництва ліпної кераміки черняхівської культури. *Археологія і давня історія України*. 2014. Вип. 2(13). С. 84-89.

5. Симонович Е. О. Черняхівська кераміка Подніпров'я. *Археологія*. 1983. № 43. С. 71-85.